

KLEURRIJKE SENIOREN

Ontmoetingsbijeenkomsten voor senioren
uit verschillende culturen

Samenwerkende Bonden van Ouderen in Gelderland

KLEURRIJKE SENIOREN

Ontmoetingsbijeenkomsten voor
senioren uit verschillende culturen

Samenwerkende Bonden van Ouderen in Gelderland

Bemmel, mei 2010

Colofon

Kleurrijke senioren

Ontmoetingsbijeenkomsten voor senioren uit verschillende culturen

Uitgave van Samenwerkende Bonden van Ouderen Gelderland (SBOG)

Bemmel, mei 2010

Samenwerkende Bonden van Ouderen in Gelderland

Deken Dr. Mulderstraat 6d

6681 AB Bemmel

Tel.: 0481-453680

www.sbog.nl

Met dank aan:

Vosselmanstraat 300

7311 VV Apeldoorn

Kleurrijke senioren is financieel mogelijk gemaakt door de stimuleringsregeling *Ruimte voor Contact* van het Ministerie van VROM.

Pluspunt Rotterdam, expertisecentrum voor senioren en participatie, die de methodiek 'Ontdek elkaars wereld' ontwikkelde waarvan dankbaar gebruik is gemaakt in het project *Kleurrijke senioren*.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Inleiding	9
1. PROJECT KLEURRIJKE SENIOREN	10
Doelstellingen	10
Doelgroep	10
Projectorganisatie	11
Tijdsplanning en vervolg	12
2. OPZET EN VOORBEREIDINGEN KLEURRIJKE SENIOREN	13
Opzet van <i>Kleurrijke senioren</i>	13
Voorbereidingen van <i>Kleurrijke senioren</i>	14
3. UITVOERING KLEURRIJKE SENIOREN	17
Groepen <i>Kleurrijke senioren</i>	17
Verloop groepsbijeenkomsten	19
4. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	22
Bijlagen	25

Voorwoord

De Samenwerkende Bonden van Ouderen in Gelderland (SBOG) wil het welzijn van alle senioren in Gelderland bevorderen. Welzijn voor senioren betekent in deze, dat senioren zelf de regie over hun leven hebben en houden, in een inspirerende omgeving, in relatie met anderen en het liefst in de eigen, vertrouwde woonomgeving.

De SBOG is een koepelorganisatie van de ouderenbonden ANBO, KBO en PCOB en werkt voor alle ouderen, ook de groeiende groep allochtone senioren. In 2006 is de SBOG daarom gestart met een projectgroep die zich specifiek ging inzetten voor de allochtone senioren; hoe kunnen we ook hun welzijn bevorderen?

Een aantal jaren van inventariseren, informeren en brainstormen leidde uiteindelijk tot de totstandkoming van het project *Kleurrijke senioren*. In *Kleurrijke senioren* ontmoeten allochtone en autochtone senioren elkaar en maken zij uitvoerig kennis met elkaar. Zij vertellen over elkaars leven, belevingswereld, gebruiken en gewoonten. Eten samen elkaars culturele maaltijden en bezoeken gezamenlijk voor hen bijzondere plekken in de stad.

De bijeenkomsten die plaatsvonden in Apeldoorn zijn succesvol en leerzaam geweest. Het leidde tot meer wederzijds begrip en respect voor elkaar maar ook de herkenning maakte veel los. Dit alles resulteerde in een symposium in het Provinciehuis Gelderland. Hier zijn de resultaten bekendgemaakt en is ingegaan op vragen als 'hoe bereik je allochtone senioren en hoe creëer je ruimte voor netwerken'. Een leerzame afsluiting van een belangrijk project.

De SBOG heeft met *Kleurrijke senioren* een toegankelijk aanbod neergezet waarin ruimte is voor ontmoeting tussen senioren uit verschillende culturen. Zij nodigt daarvoor ook andere Gelderse gemeenten uit deze ontmoetingsbijeenkomsten te gaan organiseren zodat het welzijn van alle senioren in Gelderland wordt bevorderd.

Het project *Kleurrijke senioren* kon niet worden uitgevoerd zonder de medewerking van de vrijwilligers die als gespreksleider fungeerden bij *Kleurrijke senioren*. Niet alleen de deelnemers zijn ook zij enthousiast over het project en heeft het volgens hen een meerwaarde mensen op deze manier bij elkaar te brengen; het slaat bruggen. Ze hebben bijzondere contacten zien ontstaan en zorg voor elkaar. De SBOG wil de gespreksleiders van *Kleurrijke senioren* daarom hartelijk danken voor hun inzet en deskundige begeleiding.

Marian Grandia-Feddema
Voorzitter SBOG

Inleiding

In 2009 heeft de Samenwerkende Bonden van Ouderen Gelderland (SBOG) het project *Kleurrijke senioren* opgezet en uitgevoerd in Apeldoorn. In *Kleurrijke senioren* ontmoeten senioren uit verschillende culturen elkaar om kennis te maken met elkaars gewoonten en gebruiken.

De SBOG is de overkoepelende organisatie van de drie ouderenbonden die actief zijn in Gelderland: de Protestant Christelijke Ouderen Bond (PCOB), de Katholieke Belangenorganisatie voor Senioren (KBO) en de ANBO, bond voor 50 plussers (ANBO). In totaal hebben zij ruim 70.000 leden. De ouderenbonden werken samen aan de belangenbehartiging voor alle ouderen in Gelderland in de SBOG. Op lokaal niveau spreekt men van *afdelingen* van ouderenbonden die voor hun leden activiteiten organiseren en belangen behartigen van ouderen. De afdelingen van de ouderenbonden bereiken niet of nauwelijks allochtone senioren. De SBOG werd steeds vaker benaderd door de lokale ouderenbonden met de vraag hoe zij in contact konden komen met allochtone organisaties en allochtone senioren en hoe zij hen meer konden betrekken bij hun activiteiten.

Op 1 januari 2007 woonden bijna 76.000 allochtone senioren (50+) in de provincie Gelderland. Dit is 11% van alle senioren in Gelderland¹. In de komende jaren zal de doelgroep sterk toenemen en de verwachting is dat in 2020 de groep allochtone senioren van 55+ verdrievoudigd is. Allochtone ouderen maken weinig gebruik van voorzieningen voor ouderen. Zij vinden de weg naar ondersteuning in de vorm van een steunpunt Mantelzorg, een Wmo-loket of bijvoorbeeld een ouderenadviseur niet of nauwelijks². Allochtone ouderen hebben ook weinig vanzelfsprekende contacten met autochtone leeftijdgenoten in hun buurt. De kans op maatschappelijk en sociaal isolement is onder deze doelgroep groot.

Om deze groeiende doelgroep van dienst te kunnen zijn en om de vraag van afdelingen van ouderenbonden te kunnen beantwoorden is in 2006 de projectgroep Allochtone senioren van start gegaan. De projectgroep Allochtone senioren zette zich in voor (het bereik van) de groeiende doelgroep allochtone senioren in Gelderland. In 2008 resulteerde dit, in samenwerking met afdelingen van ouderenbonden, welzijnsorganisatie St. Wisselwerk, zelf(hulp)organisaties en de gemeente Apeldoorn, in het project *Kleurrijke senioren*.

In dit rapport leest u de opzet van dit succesvolle project en de resultaten daarvan. Op 3 december 2009 heeft de SBOG dit project en de eerste resultaten gepresenteerd op het symposium *Kleurrijke senioren* met als doel de ervaringen over te dragen aan andere gemeenten en instanties in Gelderland. Dit rapport geeft een uitgebreide beschrijving die bruikbaar is voor gemeenten die dergelijke bijeenkomsten willen starten. Van het project is ook een dvd gemaakt die laat zien welke stappen nodig zijn om ontmoetingsbijeenkomsten te organiseren. Voor meer informatie hierover kunt u contact opnemen met de SBOG.

---

¹ Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 2007

² Visie document Mantelzorg, project WWZI, 2004

1. PROJECT KLEURRIJKE SENIOREN

Doelstellingen

In 2008 heeft de projectgroep Allochtone senioren van de SBOG het projectplan *Kleurrijke senioren* opgezet. Hiertoe heeft zij de volgende doelen opgesteld:

1. *Het organiseren van ontmoetingsbijeenkomsten tussen autochtone en allochtone senioren in Apeldoorn;*
2. *Afdelingen van ouderenbonden, welzijnsorganisaties en (zelf)organisaties in Gelderland adviseren in: a. het bereik van allochtone senioren en b. het organiseren van bijeenkomsten tussen allochtone en autochtone senioren.*

In het project *Kleurrijke senioren* maken senioren met verschillende culturele achtergronden kennis met elkaars gewoonten en gebruiken. Op deze manier worden er duurzame contacten opgebouwd met en tussen de senioren die tevens een basis kunnen zijn voor het aanbieden van voorlichtings- en themabijeenkomsten.

De contacten dragen bij aan het verbeteren van de leefbaarheid in en de binding met de eigen buurt. Middels dit project wordt ook de samenwerking tussen lokale afdelingen van ouderenbonden, welzijnsorganisaties en allochtone (zelf)organisaties³ in Apeldoorn bevorderd waardoor zij op de hoogte zijn van elkaars bestaan en aanbod en elkaar beter weten te vinden.

De methodiek die wordt gehanteerd is gebaseerd op de Rotterdamse methode uit het project 'Ontdek Elkaars Wereld'⁴.

De ervaringen die zijn opgedaan met het project *Kleurrijke senioren* en de resultaten ervan worden gepresenteerd op een symposium. Afdelingen van ouderenbonden, allochtone (zelf)organisaties en welzijnsorganisaties uit heel Gelderland worden hiervoor uitgenodigd. Op deze bijeenkomst kunnen de verschillende lokale allochtone en autochtone organisaties elkaar ook ontmoeten.

Naast de presentatie van de resultaten van het project wordt op het symposium ook aandacht besteed aan de doelgroep allochtone senioren in Gelderland: waar hebben zij behoefte aan; het belang van belangenbehartiging ook voor allochtone senioren en hoe je lokale allochtone senioren/allochtone organisaties bereikt.

Doelgroep

De doelgroep van het project *Kleurrijke senioren* bestaat uit allochtone en autochtone senioren (totaal bereik van 42 personen), afdelingen van ouderenbonden, zelforganisaties en welzijnsorganisaties in Apeldoorn.

In tweede instantie beslaat de doelgroep alle afdelingen van ouderenbonden (220), allochtone zelforganisaties en welzijnsorganisaties in Gelderland. De SBOG werd steeds vaker benaderd door afdelingen van ouderenbonden met het verzoek om te adviseren in het bereik van allochtone ouderen en allochtone zelforganisaties. De wil om allochtone ouderen te bereiken is wel aanwezig, maar men is onvoldoende op de hoogte hoe hen te bereiken en te betrekken bij hun activiteiten.

---

³ Allochtone zelforganisatie: een organisatie opgezet vanuit de allochtone bevolking, die zich inzet voor de specifieke belangen van één of meerdere allochtone bevolkingsgroepen en wordt gedragen door 'eigen mensen' die op vrijwillige basis actief zijn.

⁴ Ontdek Elkaars Wereld. Ontmoetingsbijeenkomsten voor senioren uit verschillende culturen. Pluspunt Rotterdam, november 2007.

Projectorganisatie

Het project *Kleurrijke senioren* werd geïnitieerd door de SBOG maar kon niet bestaan zonder de inzet van de samenwerkingspartners, St. Wisselwerk en de gespreksleiders. Hieronder volgt een uiteenzetting van hun rol en taak in het project *Kleurrijke senioren* (zie bijlage 1 voor de namen van alle betrokkenen).

Projectleiding

Het project werd geleid door de SBOG. Dit gebeurde door de projectgroep 'Allochtone senioren' en een beleidsmedewerker van de SBOG. Zij waren verantwoordelijk voor de financiering, evaluatie en de presentatie van het project en eindverantwoordelijke in de uitvoering van het project.

Projectuitvoerders

In Apeldoorn is nauw samengewerkt met welzijnsorganisatie St. Wisselwerk, gemeente Apeldoorn, het Contactorgaan Apeldoornse Ouderenorganisaties (CAO) en allochtone zelforganisaties. Hiertoe is door de projectleiding een werkgroep opgezet waarin deze samenwerkingspartners zitting hadden. Om met name allochtone ouderen te bereiken is het belangrijk ingangen te hebben bij, en bereidwilligheid van, organisaties waar deze doelgroep in beeld is. De leden van de werkgroep *Kleurrijke senioren* hebben veel ervaring in het werken met en voor allochtone en autochtone ouderen en kunnen putten uit een groot netwerk.

De werkgroep bestond uit twee medewerkers van St. Wisselwerk, twee leden van het CAO, één medewerker van gemeente Apeldoorn en een medewerker van drie verschillende allochtone zelforganisaties. De werkgroep *Kleurrijke senioren* is gedurende de looptijd van het project zeven keer bijeen gekomen en diende als klankbordgroep voor de directe uitvoerder van het project, St. Wisselwerk.

St. Wisselwerk, organisatie voor maatschappelijk welzijn in Apeldoorn, heeft de directe uitvoering van het project verricht. Zij waren verantwoordelijk voor de werving van gespreksleiders en deelnemers, het regelen van geschikte ontmoetingsruimten en bijkomende logistieke zaken en het ondersteunen van de gespreksleiders. Zij werken wijkgericht en beschikken over een netwerk van buurtcentra waar de groepen konden draaien. Ook verzorgden zij de public relations. Hierbij werden zij ondersteund door de projectleiding.

Gespreksleiders

De gespreksleiders waren allen vrijwilligers uit de doelgroep allochtone en autochtone senioren. Zij leidden de groep in tweetallen; bij twee groepen bestond het team uit een allochtone gespreksleider samen met een autochtone. Zij zijn getraind door een medewerker van Pluspunt⁵ uit Rotterdam. In totaal hebben zeven gespreksleiders deze training gevolgd waarvan drie allochtoon en vier autochtoon. Gedurende het project zijn de gespreksleiders gecoacht door de uitvoerende medewerker van St. Wisselwerk, zij fungeerde als vast aanspreekpunt voor hen.

De gespreksleiders spelen een belangrijke rol in het verloop van de bijeenkomsten. Naast het voorbereiden van de bijeenkomsten, geven zij sturing aan de gesprekken en discussie middels (door)vragen en letten zij erop dat iedereen voldoende aan het woord komt.

---

⁵ Pluspunt, expertisecentrum voor senioren en participatie heeft het project 'Ontdek Elkaars Wereld' opgezet. Zij verzorgen korte (4 dagdelen) trainingen specifiek voor gespreksleiders in dit project.

Tijdsplanning en vervolg

De uitvoering van het project is officieel van start gegaan in februari 2009. De werkgroep *Kleurrijke senioren* is op 4 februari voor de eerste vergadering bijeen gekomen. Daarna startte o.a. de werving van gespreksleiders, pr en de werving van deelnemers.

De training van gespreksleiders vond plaats op 18 en 26 maart. De eerste twee groepen zijn begin april van start gegaan. In oktober en november draaiden de groepen 3 en 4.

In december 2009 is het aanbod geïmplementeerd bij St. Wisselwerk en heeft het symposium *Kleurrijke senioren* plaatsgevonden. Afdelingen en organisaties willen starten met *Kleurrijke senioren* in hun gemeente kunnen van de SBOG adviserende ondersteuning krijgen.

2. OPZET EN VOORBEREIDINGEN KLEURRIJKE SENIOREN

Opzet van Kleurrijke senioren

De methodiek die als uitgangspunt werd gebruikt bij *Kleurrijke senioren* is ontwikkeld door Pluspunt in Rotterdam, binnen het project 'Ontdek elkaars wereld'. De eerste vier voorgestructureerde bijeenkomsten staan in het teken van ontmoeting en uitwisseling, de drie laatste bijeenkomsten worden ingevuld in samenspraak met, en naar gelang de behoefte van de deelnemers. De reeks van bijeenkomsten zoals die in oorsprong zou worden gehanteerd in *Kleurrijke senioren* ziet er als volgt uit:

Eerste bijeenkomst: Kleurrijke ontmoeting

Met behulp van het spel WAVE (Waardering en Acceptatie Van Elkaar)⁶ en andere kennismakingsmethoden wordt uitvoerig kennis gemaakt met elkaar. Het spel WAVE stimuleert contacten en bevordert de interculturele communicatie tussen allochtone en autochtone senioren. Het biedt de mogelijkheid eigen gewoonten en gebruiken op een speelse wijze te verwoorden.

Tweede bijeenkomst: Kleurrijk eten

Iedere cultuur kent zijn eigen gebruiken en gewoonten rondom (het bereiden van) eten. Deelnemers wisselden uit over het hoe en waarom van hun gebruiken en gewoonten waarbij zelfgemaakte gerechten werden meegenomen en geproefd.

Derde bijeenkomst: Kleurrijke religie

Bij de ontmoeting tussen mensen met verschillende religieuze achtergronden is het van belang dat men niet alleen de verschillen ziet tussen de religies, maar ook de overeenkomsten. Vanuit de eigen beleving wordt er aan de hand van meegebrachte religieuze voorwerpen aan elkaar verteld wat de betekenis ervan is, wanneer en hoe het gebruikt wordt en welke plaats het inneemt in iemands leven.

Vierde bijeenkomst: Kleurrijke wijk/stad

Veelal leven verschillende bevolkingsgroepen naast elkaar en niet met elkaar. Het delen van elkaars geliefde plekken in de wijk of stad draagt ertoe bij dat men deze met de ogen van de ander gaat bekijken. De deelnemers maken gezamenlijk een lijst van favoriete plekken in de wijk/stad en zetten een wandeling uit langs deze plekken. De wandeling wordt feestelijk afgerond met een *high tea* of lunch waarbij ook een aantal prominente bewoners/verantwoordelijken uitgenodigd worden, zoals raadsleden, ambtenaren die ouderenbeleid in hun portefeuille hebben, welzijnsinstellingen, wooncorporaties, seniorenraden enz. Zo maken bewoners en verantwoordelijke bestuurders wederzijds kennis met elkaar.

Vijfde, zesde en zevende bijeenkomst: Kleurrijke thema's

De laatste drie bijeenkomsten worden ingevuld door de gespreksleider en deelnemers gezamenlijk. In de bijeenkomsten kan o.a. voorlichting worden gegeven over het welzijn/zorgaanbod in de stad/wijk e.d. Voor deze bijeenkomsten kunnen ook externen worden uitgenodigd of men kan bijvoorbeeld een bezoek brengen aan een instelling, Moskee of kerk.

---

⁶ Het spel WAVE is een educatief bordspel voor allochtone en autochtone ouderen en is ontwikkeld door FORUM, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling, ANBO, de bond voor 50-plussers en PYLOON, Experts in Educatie.

In de laatste bijeenkomst is aandacht besteed aan een evaluatie van de bijeenkomsten samen met de deelnemers.

Met name bij de eerste twee groepen in *Kleurrijke senioren* is de volgorde van bijeenkomsten niet strikt gevolgd. Hier wordt in hoofdstuk 3 verder op ingegaan.

Vorbereidingen van *Kleurrijke senioren*

Werving en training gespreksleiders

De gespreksleiders zijn vrijwilligers uit de doelgroep allochtone en autochtone senioren. De voorkeur gaat uit naar twee gespreksleiders per groep uit twee verschillende culturen. Voor de werving is gebruik gemaakt van het netwerk van de samenwerkingspartners. Zo zijn een aantal vrijwilligers gevraagd die al actief waren voor St. Wisselwerk. Een voordeel hiervan was dat zij al ervaring hadden in het begeleiden van groepen.

Het is belangrijk mensen voor gespreksleider persoonlijk te benaderen. Voor de werving van gespreksleiders is een profiel opgesteld waar een gespreksleider aan moest voldoen (bijlage 2).

De gespreksleiders kregen een training in het werken met de methodiek en het begeleiden van groepen. De volgende onderwerpen kwamen in de training aan bod:

- Methodiek: methoden van kennismaking o.a. WAVE-spel, de sleutelbos-kennismaking, het thema geloof, het thema eten;
- Kwaliteiten en vaardigheden van de gespreksleider;
- Interculturele communicatie;
- Samenwerkingsklimaat;
- Interviewtechnieken;
- Taken van de gespreksleider.

Tijdens het project zijn de gespreksleiders gecoacht door St. Wisselwerk. Vlak voor de twee laatste groepen van start gingen, hebben zij een bijeenkomst over communicatie aangeboden gekregen. Hierbij werd m.b.v. het WAVE-spel geoefend in het stellen van vragen, doorvragen en de grondslag van luisteren.

Het is belangrijk dat de gespreksleiders als één team functioneren. Vooraf dient dus een goede match gemaakt te worden en dienen afspraken gemaakt te worden over de taakverdeling en wederzijdse verwachtingen. Na afloop van iedere groepsbijeenkomst evalueren de gespreksleiders het verloop van de bijeenkomst.

Werving deelnemers groepen

Voor de werving van deelnemers is een uitnodigende folder gemaakt met informatie over de bijeenkomsten (bijlage 3). De folder diende vooral als ondersteunend middel die uitgedeeld werd in contact met mogelijke deelnemers.

Een folder alleen bleek niet voldoende bij de werving voor de eerste twee groepen. Bij de werving van de tweede ronde deelnemers is meer aandacht besteed aan de publiciteit zoals het bezoeken van bestaande groepen om mensen mondeling te enthousiasmeren voor de bijeenkomsten. Daarnaast is een brief verstuurd naar organisaties in Apeldoorn die senioren als doelgroep hebben (bijlage 4).

Deelnemers moeten de Nederlandse taal redelijk kunnen spreken waarbij hulp door een andere deelnemer mogelijk is.

Men moet bij de werving ook niet te strikt vasthouden aan een gelijk aantal van allochtone en autochtone deelnemers. Wat betreft gemengde groepen kan dit bij bepaalde culturen niet

altijd. Een aparte mannen- en vrouwengroep kan beter werken (dat vrouwen ook eerder komen als ze weten dat er alleen vrouwen komen). Het hangt ook af van de aanmeldingen die binnenkomen of dit mogelijk is. Bij de aanmelding kan ook nagevraagd worden of er bezwaar is als de groep bestaat uit mannen en vrouwen.

Als men kiest voor een aparte mannen- of vrouwengroep is het wel van belang zo mogelijk met een gemengd team van gespreksleiders te werken.

Wervingsmiddelen die ingezet kunnen worden:

- Netwerk van samenwerkingspartners;
- Persbericht naar kranten e.a. mediakanalen;
- Afdelingen ouderenbonden, allochtone groepen/organisaties aanschrijven;
- Ouderenclubs, activiteiten en andere vindplaatsen bezoeken;
- Folder en ander ondersteunend schriftelijk materiaal.

De werving van deelnemers is een belangrijk proces, waar voldoende tijd voor genomen moet worden. Dit kan al snel een aantal maanden in beslag nemen.

Locatie en tijd van de bijeenkomsten

De bijeenkomsten kunnen het beste plaatsvinden in laagdrempelige locaties zoals buurtcentra. Vaak zijn de deelnemers al bekend met een dergelijk centrum in hun buurt wat de toegankelijkheid vergroot. De bijeenkomsten duren 2 uur en kunnen het beste van in de ochtend of middag plaatsvinden. Met moet bij de planning rekening houden met vaste marktdagen, vrije schoolmiddagen e.d.

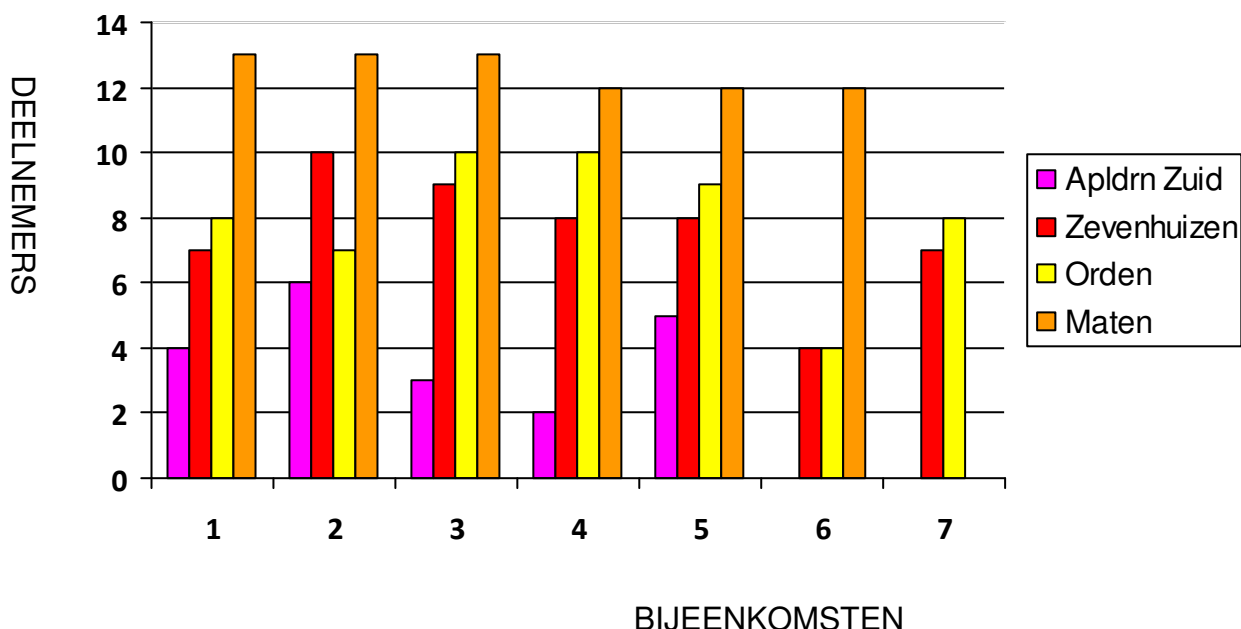
3. UITVOERING KLEURRIJKE SENIOREN

In *Kleurrijke senioren* zijn de ontmoetingsbijeenkomsten geëvalueerd aan de hand van de bevindingen van de gespreksleiders en de deelnemers aan de groepen. De gespreksleiders hebben per groep evaluatieverslagen bijgehouden van het verloop van de bijeenkomsten en er zijn tussentijdse- en eindevaluaties gehouden met alle gespreksleiders bij elkaar (tijdens en na afloop van de groepen). In de evaluatie per bijeenkomst werd o.a. beschreven hoe de opkomst was, wat goed en minder goed verliep en hoe de reacties van de deelnemers waren. In dit hoofdstuk worden deze bevindingen uiteengezet.

Groepen Kleurrijke senioren

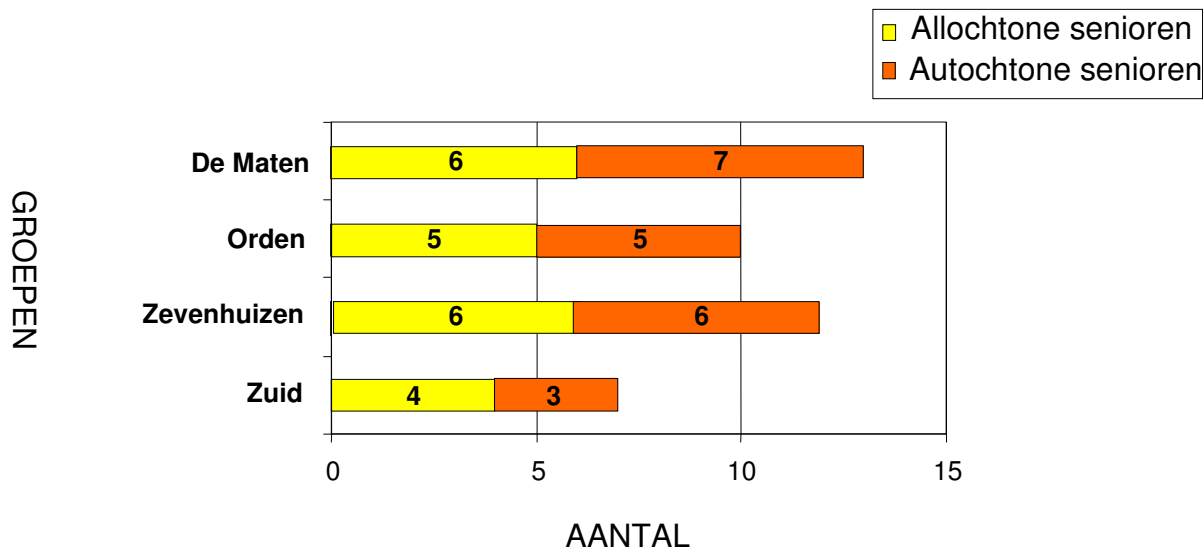
Er hebben in totaal 42 ouderen (21 allochtone en 21 autochtone) meegedaan aan *Kleurrijke senioren* verdeeld over vier verschillende groepen.

De eerste twee groepen draaiden in maart en april 2009 in de wijken *Apeldoorn Zuid* en *Zevenhuizen*. In oktober en november van 2009 zijn nog twee groepen gestart, in de wijken *de Maten* en *Orden*, met meer deelnemers en een aanzienlijk betere opkomst.

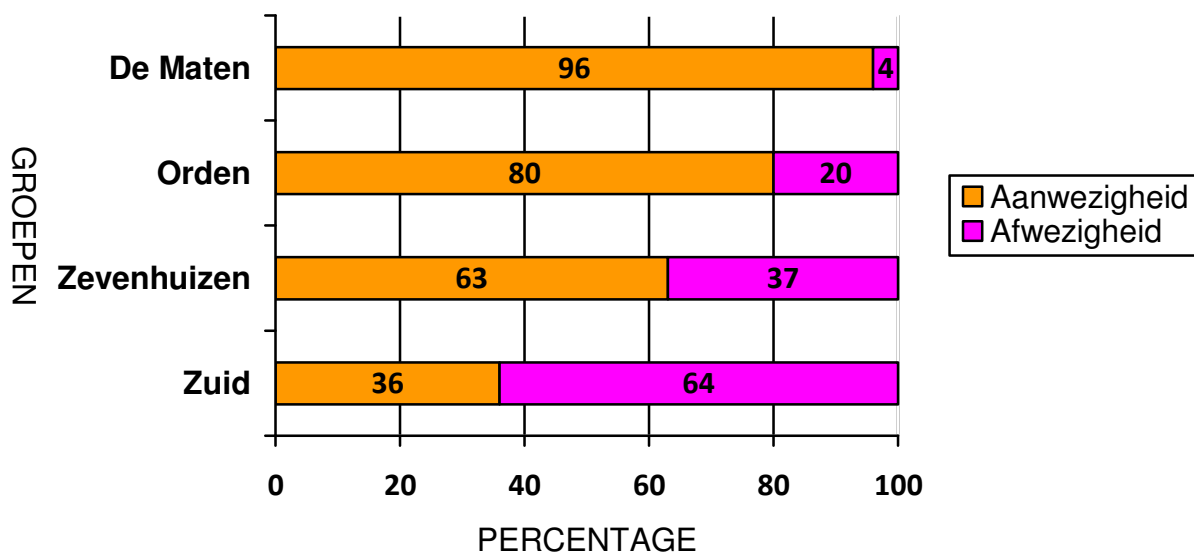
Tabel 1: aantal deelnemers per groepsbijeenkomst

In tabel 1 staat per groep het aantal deelnemers per bijeenkomst aangegeven. Te zien is dat de opkomst bij groep *Apeldoorn Zuid* ver onder die van de andere groepen blijft. De groep is na de vijfde bijeenkomst gestopt vanwege het geringe aantal deelnemers. De groep in *de Maten* kende de meeste deelnemers per bijeenkomst. Gemiddeld was in deze groep 12,5 deelnemer aanwezig per bijeenkomst.

Tabel 2: Deelnemers aan de bijeenkomsten.

Tabel 2 geeft het aantal (allochtone en autochtone) deelnemers van de groepen aan. Het gaat hierbij om het aantal verschillende deelnemers. Zo hebben in *Zevenhuizen* dus 12 verschillende senioren (waarvan 6 allochtoon en 6 autochtoon) deelgenomen aan de groepsbijeenkomsten.

Tabel 3: Percentage aan- en afwezigheid deelnemers.

Tabel 3 laat het percentage van aan- en afwezigen zien per groep: duidelijk is dat de eerste groep in de wijk *Apeldoorn Zuid* veel absentie had (64%) waardoor de bijeenkomsten vroegtijdig zijn gestopt. De laatste groep, *de Maten*, kende bijna geen uitval (4%). In de loop van het project is de opkomst steeds constanter geworden.

Omdat bij de eerste twee groepen *Apeldoorn Zuid* en *Zevenhuizen* het aantal deelnemers maar vooral de aanwezigheid van deelnemers te wensen over liet, zijn een aantal afspraken gemaakt bij de start van de derde en vierde groep.

De groep start pas bij minimaal acht aangemelde deelnemers. Omdat er altijd wel een paar mensen afvallen blijven er voldoende mensen over voor een goede uitwisseling. Daarnaast is tijdens de eerste twee bijeenkomsten instroom van nieuwe deelnemers mogelijk, daarna alleen als de groep dat toelaat. Bijvoorbeeld bij een laag deelnemersaantal of als er door een nieuwe deelnemer meer variatie in de groep ontstaat. Een continue instroom van nieuwe mensen kan de opbouw van een vertrouwde groep in de weg staan waardoor deelnemers alsnog kunnen afhaken. Het is belangrijk een constante en dus veilige groep te creëren.

Verloop groepsbijeenkomsten

Groep 1: Apeldoorn Zuid

De groep in *Apeldoorn Zuid* vond plaats op de dinsdagmiddag in Buurthuis Maasstraat. De groep heeft vijf bijeenkomsten gedraaid met een gemiddelde opkomst van vier deelnemers. In totaal zijn vier allochtone en drie autochtone senioren bereikt.

De eerste bijeenkomst werd er kennisgemaakt m.b.v. De Sleutelboskennismaking en een aantal kaarten van het WAVE-spel. Bij De Sleutelbos stellen de deelnemers zich voor aan de hand van de sleutels aan hun sleutelbos. Ook een sleutelhanger of tasje waar ze inzitten heeft vaak een betekenis die een deelnemer kan vertellen.

Op de tweede bijeenkomst waren een aantal nieuwe mensen dus werd er opnieuw een kennismakingsronde gedaan. Daarna zijn verschillende thema's de revue gepasseerd o.a. uitwisseling over familieleden op basis van meegenomen foto's. De tweede keer was er een betere uitwisseling dan de eerste bijeenkomst die, volgens de gespreksleiders, misschien te gestructureerd was.

De derde bijeenkomst was wat rommelig en erg eenzijdig omdat er maar twee allochtone dames waren waarvan er maar één (gebrekkig) Nederlands sprak.

De vierde bijeenkomst hebben de deelnemers een uitstapje gemaakt naar Woonzorgcentrum Avondzon. Ze bezochten daar ook Intercultura; dagactiviteiten voor allochtone ouderen. De 5e keer stond in het teken van *Kleurrijk eten*.

Hoewel de bijeenkomsten leidden tot geanimeerde gesprekken en de sfeer en stemming onder de aanwezige deelnemers open was, bleek de groep in *Apeldoorn Zuid* te klein om goed uit te kunnen wisselen. Er waren twee vaste mensen en drie die afwisselend kwamen. Dit bemoeilijkte de uitwisseling waardoor besloten is de groep na de 5^e bijeenkomst te stoppen.

Groep 2: Zevenhuizen

De groep in *Zevenhuizen* vond plaats op de donderdagochtend in Buurtcentrum 't Zevenhuis. Er zijn zeven bijeenkomsten geweest die door twaalf senioren (50% allochtoon, 50% autochtoon) werden bezocht. De gemiddelde opkomst per bijeenkomst was ruim zeven.

De *Zevenhuizen*-groep heeft twee bijeenkomsten besteed aan kennismaken i.v.m. een aantal nieuwelingen op de tweede bijeenkomst. De derde bijeenkomst werd het thema *Kleurrijk eten* aangeboden en op de vierde bijeenkomst stond *Kleurrijke religie* centraal. Vooral de laatste bijeenkomst was erg leerzaam voor de deelnemers. Een uitstapje naar

een Turkse moskee vond plaats op de vijfde bijeenkomst. De twee laatste bijeenkomsten zijn gevuld met vragen uit het WAVE-spel.

De groep in *Zevenhuizen* kende een vaste kern van deelnemers (met name autochtoon) maar ook een aantal wisselende bezoekers. Volgens de gespreksleiders kan dit te maken hebben met dat de eerste bijeenkomsten overwegend verbaal waren; activiteiten trekken meer aan. Ook het stellen van vragen kan afschrikwekkend werken bij bepaalde culturen die dat niet gewend zijn. Andere redenen voor een magere opkomst kunnen zijn dat in mei al veel ouderen op vakantie zijn en de tijd 9.30 uur nogal vroeg was (vooral voor minder actieve ouderen). Interessant was dat de autochtone deelnemers met elkaar in gesprek gingen over de verschillen in hun cultuur omdat zij afkomstig waren uit verschillende provincies.

De groepsbijeenkomsten in *Zevenhuizen* verliepen verder voorspoedig en men was oprecht geïnteresseerd in andermans culturen. Vooral de bijeenkomst over religie en het Moskeebezoek werden zeer gewaardeerd door de deelnemers. Het was een hechte groep en het opgebouwde vertrouwen leidde tot de wens de groep voort te zetten na de laatste bijeenkomst. St. Wisselwerk heeft dit opgepakt en de groep is nog actief.

De eerste twee groepen, *Apeldoorn Zuid* en *Zevenhuizen*, startten na een (te) korte voorbereidings- en wervingsperiode, in maart en april 2009. De zeven geplande bijeenkomsten dienden afgerond te zijn vòòr mei 2009 in verband met de vakantieperiode. Beide groepen startten daardoor met een gering aantal deelnemers, respectievelijk vier en zeven. De deelnemers van de groepen in *Zuid* en *Zevenhuizen* vonden de ontmoetingsbijeenkomsten zeer nuttig en interessant; het ontbrak alleen aan voldoende deelnemers om een uitwisseling tussen verschillende culturen mogelijk te maken. Dit was reden om in het najaar van 2009 nog twee groepen te starten. Naar aanleiding van het verloop van de eerste twee groepen zijn een aantal verbeterpunten opgesteld waaronder voldoende tijd nemen voor de werving van deelnemers en de groep pas te starten met minimaal acht deelnemers.

Groep 3: Orden

De groep *Orden* startte in oktober 2009 in wijkcentrum Orca op de dinsdagochtend. De groep kwam zeven keer bijeen met een gemiddelde opkomst van acht deelnemers. In totaal hebben vijf allochtone en vijf autochtone senioren meegedaan. *Orden* betrof een gemengde groep; zowel mannen als vrouwen namen deel.

In *Orden* is niet strikt volgens het schema gewerkt. Wanneer uit de gesprekken nieuwe onderwerpen naar voren kwamen die veel belangstelling kregen, is hier op doorgegaan. Dit bleek goed te werken. Flexibel zijn t.a.v. de invulling van de bijeenkomsten is volgens de gespreksleiders van deze groep een voorwaarde. Kijken en luisteren naar de wensen van de deelnemers om daar op in te kunnen spelen. Thema's die aan bod kwamen waren o.a.: *eten, religie, wonen* en *muziek*. Bij het thema *wonen* kregen de deelnemers de opdracht foto's mee te nemen van de ouderlijke woning. Dit leidde tot interetnisch contact over huisvestingsproblemen in verschillende landen en de grote, universele, rol van familieverbanden.

Op de zesde bijeenkomst heeft de groep een bezoek gebracht aan paleis het Loo in Apeldoorn en de zevende bijeenkomst konden deelnemers voorwerpen en foto's meenemen die dierbaar waren of herinneringen opriepen.

De opkomst per bijeenkomst was goed; men bleef trouw komen waardoor de groep meer vastigheid kreeg. De groep mistte wel de aanwezigheid van allochtone mannen.

Vooral de autochtone deelnemers zeiden veel geleerd te hebben over culturele gebruiken en leefwijzen. De allochtonen zeiden wel veel geleerd te hebben maar konden het niet goed benoemen. Ze waren over het algemeen al langer hier en redelijk gewend aan Nederlandse gewoonten. Er ontstond vooral begrip voor verborgen verdriet door oorlog en verlies van alles wat eigen en bekend is. De, soms verrassende, herkenning van overeenkomsten kwam regelmatig terug en werkte binnen de groep bindend.

Groep 4: De Maten

In Woonzorgcentrum De Matenhof kwam op maandagmorgen de groep *De Maten* bijeen. De groep heeft zes bijeenkomsten gedraaid waar in totaal dertien deelnemers aan mee hebben gedaan. De gemiddelde opkomst per groepsbijeenkomst was twaalf senioren (zes allochtoon/zeven autochtoon).
De *Maten*-groep bestond alleen uit vrouwen.

In de *Maten* is het standaardprogramma gevolgd. De eerste twee bijeenkomsten stonden in het teken van kennismaking. Hierbij is gebruik gemaakt van kaarten uit het WAVE-spel. Wat betreft de kaarten uit het spel is het beter om als gespreksleider een kaart uit te zoeken en de vraag aan iedereen te stellen dan de deelnemers zelf een kaart laten kiezen. Deelnemers kunnen analfabeet zijn of moeite hebben met het lezen van de kaart. Bovendien kan de gespreksleider dan gericht een kaart uitzoeken die op dat moment past bij de sfeer in de groep.

Op de derde en vierde bijeenkomst kwamen respectievelijk de thema's *eten* en *religie* aan bod. Op de vijfde bijeenkomst heeft de groep een bezoek gebracht aan de Moskee. De laatste bijeenkomst hebben de gespreksleiders het WAVE-spel aangeboden waarbij prijsjes gewonnen konden worden.

In de groep werd veel aan elkaar gevraagd en naar elkaar geluisterd. Er heerste een positieve en ontspannen sfeer en er was veel wederzijdse aandacht en respect voor elkaar. De gespreksleiders constateerden dat het soms lastig was dat er niveauverschillen waren en er verschillende verwachtingen tussen de deelnemers heersten. Een aantal deelnemers wilde bijvoorbeeld meer de diepte in, voor anderen was dat niet mogelijk of gewenst. Toch is het mogelijk gebleken een vertrouwelijke sfeer te creëren waarin de deelnemers het prettig vonden deel te nemen.

De groepen *Orden* en de *Maten* zijn gestart na een uitgebreidere wervingsperiode waarbij meer middelen zijn ingezet. De groepen konden daardoor beginnen met acht en dertien aangemelde senioren. Er kon meer uitgewisseld worden ook wanneer er afwezig waren; er bleven voldoende deelnemers over. De groepen kregen meer bestendigheid door een constantere opkomst van vaste deelnemers. Er waren veel verschillende nationaliteiten in de groepen aanwezig; in de groep *de Maten* waren dit er zelfs zeven. De deelnemers waren zeer tevreden over de bijeenkomsten en ook verrast dat een groep zo verschillende mensen in zo'n korte tijd een eenheid was geworden. De groep in *Orden* is na de projectperiode, op verzoek van de deelnemers, voortgezet vanuit St. Wisselwerk. Vanuit de groep *de Maten* zijn een aantal deelnemers naar de *Ordengroep* gegaan en een aantal naar de groep in *Zevenhuizen*.

4. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

In het project *Kleurrijke senioren* hebben in totaal 42 allochtone en autochtone senioren kennis gemaakt met elkaars gewoonten en gebruiken. In vier verschillende wijken in Apeldoorn hebben zij ontmoetingsbijeenkomsten aangeboden gekregen waarin zij aan de hand van een aantal thema's konden kennismaken en konden uitwisselen over elkaars cultuur.

Contact tussen senioren uit verschillende culturen is geen vanzelfsprekendheid. De ontmoetingsbijeenkomsten in *Kleurrijke senioren* zijn een laagdrempelige manier om hen bij elkaar te brengen. Hoewel het de nodige voorbereidingen vergt om de doelgroep te bereiken, bleken de bijeenkomsten een groot succes. De deelnemers waren erg enthousiast en twee groepen zijn in 2010 voortgezet. Hieronder wordt ingegaan op de belangrijkste conclusies die getrokken kunnen worden en welke aanbevelingen daaruit gedaan kunnen worden. Aan het eind van dit hoofdstuk wordt ingegaan op de verspreiding van de ervaringen met *Kleurrijke senioren* naar andere gemeenten en organisaties.

Vorbereidingen van *Kleurrijke senioren*

Projectorganisatie

Het project *Kleurrijke senioren* werd geïnitieerd door de SBOG maar kon niet bestaan zonder de inzet van de samenwerkingspartners, St. Wisselwerk en de gespreksleiders. De professionele ondersteuning van samenwerkingspartners is nodig om draagvlak te krijgen voor het project en zij vormden, via hun netwerk, de ingangen tot de doelgroep. In *Kleurrijke senioren* is een belangrijke taak verricht door welzijnsorganisatie St. Wisselwerk zoals het werven van gespreksleiders en deelnemers, het regelen van geschikte ontmoetingsruimten en het ondersteunen van de gespreksleiders. Om een dergelijk project goed van de grond te krijgen is een dergelijke trekkersrol noodzakelijk. St. Wisselwerk fungeerde als spil in het contact tussen projectleiding en uitvoerders; een vast aanspreekpunt voor alle betrokken partijen.

Werving deelnemers

Bij de voorbereiding is het belangrijk ruim de tijd te nemen waarbij zoveel mogelijk wervingsmiddelen moeten worden ingezet. Zo is het zinvol organisaties aan te schrijven die in contact zijn met de doelgroep en bestaande groepen te bezoeken om mensen mondeling te enthousiasmeren voor de bijeenkomsten.

Uitvoering van *Kleurrijke senioren*

Deelnemersgroep

De eerste twee groepen, *Apeldoorn Zuid* en *Zevenhuizen*, startten met een gering aantal deelnemers wat de uitwisseling tussen verschillende culturen bemoeilijkte. De groepen in *Orden* en *de Maten* startten met respectievelijk acht en dertien deelnemers.

Het is belangrijk duidelijke afspraken te maken over de groepsgrootte en de samenstelling van de groep. De ervaringen in Apeldoorn leren dat de groep het beste gestart kan worden vanaf minimaal 8 aanmeldingen. Een geschikte groepsgrootte ligt tussen de 8 en 12 deelnemers. Minder is te kwetsbaar en meer maakt het lastiger om persoonlijk te worden en om goed naar elkaar te kunnen luisteren. Een grotere groepsgrootte is wel mogelijk met ervaren gespreksleiders.

Bij voorkeur vanaf de derde bijeenkomst geen instroom meer toelaten. Je wilt niet alleen bezig zijn met kennismaking en wilt meer onderwerpen bespreken met een groep waarin

deelnemers zich voldoende vertrouwd voelen. Dit is echter ook afhankelijk van de groepsgrootte en inzicht van de gespreksleiders.

Programma

In Apeldoorn is gebruik gemaakt van de door Pluspunt Rotterdam ontwikkelde methodiek 'Ontdek elkaars wereld'. De onderwerpen uit deze methodiek het WAVE-spel, 'eten', 'religie' en het 'uitstapje' blijken ook in Apeldoorn laagdrempelige ingangen om tot uitwisseling te kunnen komen en diepgang te creëren.

Na de kennismaking is een vaste volgorde van de thema's niet noodzakelijk gebleken; er kan flexibel hiermee worden opgegaan afhankelijk van de groep en hun wensen. Ook kunnen onderwerpen worden toegevoegd zoals in de groep in *Orden* die een bijeenkomst wijdde aan 'wonen' en 'muziek'. Het is belangrijk in te gaan op ideeën die de deelnemers in de groep zelf aangeven.

Er zijn verschillende manieren om de onderwerpen te introduceren. Het WAVE-spel is een goede manier maar de kaarten moeten wel van tevoren uitgezocht worden door de gespreksleiders. Dit in verband met gedateerde kaarten en kaarten die minder gericht zijn op cultuur. Verder leveren meegebrachte foto's of waardevolle attributen veel aanknopingspunten en herkenning op.

Gespreksleiders

De gespreksleiders spelen een belangrijke rol in het verloop van de bijeenkomsten. Naast het voorbereiden van de bijeenkomsten, geven zij sturing aan de gesprekken en discussie middels (door)vragen en letten zij erop dat iedereen voldoende aan het woord komt. De gespreksleiders zijn mede van invloed op de sfeer in de groep. Gezelligheid creëren, deelnemers op hun gemak stellen, gericht tussen bepaalde deelnemers in gaan zitten ter voorkoming van te heftige discussies.

Het afstemmen tussen gespreksleiders is erg belangrijk; maak duidelijke afspraken over de onderlinge taakverdeling en evalueer iedere groepsbijeenkomst.

Een training van de gespreksleiders is een noodzaak en kan ook tijdens het project nog een keer plaatsvinden. In *Kleurrijke senioren* zijn de gespreksleiders tijdens het project gecoacht door de medewerker van St. Wisselwerk. Knelpunten die tijdens de uitvoering optraden, konden zo meteen opgepakt worden.

Door een aantal verbeterpunten toe te passen na de eerste twee groepen bleken de laatste twee groepen een betere bestendigheid te hebben. Daardoor konden de gespreksleiders de methodiek volledig toepassen en zelfs uitbreiden, kon er verdieping ontstaan en werden de bijeenkomsten een groot succes.

Het doel van de bijeenkomsten is o.a. het komen tot uitwisseling, vinden van herkenning bij elkaar, openstaan voor andere gebruiken en komen tot een intensiever contact. Hiervoor is het van belang dat er een onderling vertrouwen ontstaat waardoor men zich open durft te stellen naar elkaar.

Geconcludeerd kan worden dat in drie van de vier groepen het doel is bereikt. Er heeft veel uitwisseling plaatsgevonden op diverse niveaus (maatschappelijk, familie, culturele uitwisseling enz.). Men heeft meer begrip gekregen voor elkaar en in een aantal gevallen hebben deelnemers tussendoor met elkaar contact gezocht en/of houden na afloop contact. Bij drie groepen is de wens uitgesproken het groepscontact voort te zetten. Door St. Wisselwerk is het aanbod geïmplementeerd en inmiddels hebben twee van de drie groepen een doorstart gemaakt.

Overdracht van *Kleurrijke senioren*

Zoals in hoofdstuk 1 staat vermeld wordt met het project *Kleurrijke senioren* ook beoogd:

Afdelingen van ouderenbonden, welzijnsorganisaties en (zelf)organisaties in Gelderland te adviseren in: a. het bereik van allochtone senioren en b. het organiseren van bijeenkomsten tussen allochtone en autochtone senioren.

Het draaien van de vier groepen in het project *Kleurrijke senioren* heeft veel informatie opgeleverd voor gemeenten en organisaties die dit project willen gaan uitvoeren. Op 3 december 2009 is het project *Kleurrijke senioren* gepresenteerd op een symposium in het Provinciehuis Arnhem. Afdelingen van ouderenbonden, allochtone (zelf)organisaties en welzijnsorganisaties uit heel Gelderland waren hiervoor uitgenodigd. Naast de presentatie van de resultaten is op het symposium ook aandacht besteed aan de doelgroep allochtone senioren en is ruimte gecreëerd voor netwerken. Op het symposium werden inleidingen gegeven over migratie (door het Nederlands Migratie Instituut) en communicatie tussen autochtone en allochtone ouderen.

Het symposium *Kleurrijke senioren* is bezocht door ruim 100 mensen vanuit diverse organisaties; gemeenten, welzijnsorganisaties, allochtone zelforganisaties, provincie Gelderland, St. Welzijn Ouderen en afdelingen van ouderenbonden. Van de aanwezigen gaf 75% aan dat zij nieuwe ideeën hebben opgedaan die zij in hun werk kunnen toepassen. Het symposium werd gemiddeld gewaardeerd met een 7,6. De deelnemers aan het symposium is ook gevraagd of zij naar aanleiding van het symposium plannen hadden om ook ontmoetingsbijeenkomsten te gaan organiseren in hun gemeente. Van de 59 personen die deze vraag hebben ingevuld, gaf bijna 40% een bevestigend antwoord.

Om het project en de methodiek te kunnen overdragen naar andere gemeenten is als aanvulling op het evaluatierapport een dvd gemaakt waarop de opzet en uitvoering van het project wordt getoond. Op de dvd komen projectuitvoerders, gespreksleiders en deelnemers van *Kleurrijke senioren* aan het woord. De dvd laat zien welke stappen nodig zijn om de ontmoetingsbijeenkomsten te organiseren, hoe deelnemers de bijeenkomsten ervaren en laat beelden zien van een groep tijdens één van de bijeenkomsten en een uitstapje naar een Moskee. Alle gasten op het symposium hebben deze dvd meegekregen.

BIJLAGEN

Project Kleurrijke senioren

Profiel gespreksleider (vrijwilliger)

- Leeftijd 40+
- Affiniteit hebben met senioren (50 plussers)
- Interesse hebben in andere culturen
- Belangstelling hebben in de leefwereld van senioren
- Mensen uit kunnen nodigen tot een gesprek
- Nieuwsgierig zijn naar andere mensen en hun gewoonten
- Het voortouw kunnen nemen (leiderschap)

Achtergrond van de gespreksleider

- Makkelijk contact kunnen maken met anderen
- Beheerst de Nederlandse taal (redelijk)
- Is gewend met groepen om te gaan
- De leiding kunnen nemen
- Goed kunnen samenwerken
- Veilige en prettige sfeer kunnen creëren
- Kunnen inspelen op onverwachte situaties

Wat biedt Kleurrijke senioren?

- Contacten met gespreksleiders en deelnemers
- Leuke en leerzame gesprekken met andere mensen uit verschillende culturen
- Het bezoeken van interessante locaties
- Het meegaan/meedoen met excursies in de regio
- Gezelligheid
- Korte trainingen
- Ondersteuning van de projectleider
- Reiskostenvergoeding

Tijdsinvestering

- Training methodiek en interculturele communicatie: 2 dagen
- Zeven groepsbijeenkomsten. Een bijeenkomst duurt 1 dagdeel

Informatie

SBOG: Mw. M. van den Corput
Tel. 0481-453680

Folder

Samenwerkende Bonden van Ouderen in Gelderland

Aan geadresseerde

Datum: 17 september 2009

Ons kenmerk : 151/MvdC2009

Betreft: project 'Kleurrijke senioren' in Apeldoorn

Geachte heer, mevrouw,

In Apeldoorn is begin 2009 het project 'Kleurrijke Senioren' van start gegaan. In dit project worden **ontmoetingsbijeenkomsten georganiseerd tussen allochtone en autochtone senioren** met als doel meer te weten te komen over elkaars wereld. Dit draagt bij aan een verbetering van de leefbaarheid door wederzijds begrip en meer binding met de eigen omgeving.

In Zevenhuizen en Apeldoorn Zuid hebben in het voorjaar van 2009 twee groepen gedraaid. Vanaf begin oktober kan ook in stadsdeel Orden en stadsdeel de Maten een groep *kleurrijke senioren* van start gaan. De groepen zijn bedoeld voor 50-plussers met verschillende culturele achtergronden. **De groep in Orden start op dinsdag 6 oktober, de groep in de Maten op maandag 12 oktober.** Overige informatie vindt u in de bijgevoegde folders.

Vriendelijk verzoeken wij u mensen die behoren tot deze doelgroep op de hoogte te brengen van dit aanbod. U kunt hierbij gebruik maken van bijgevoegde folders. Geïnteresseerden dienen zich aan te melden bij St. Wisselwerk. Voor meer informatie over het project en/of de groepen kunt u contact opnemen met één van de ondergetekenden.

Wij danken u alvast voor de getoonde moeite!

Met vriendelijke groet,

Gré de Vries - St. Wisselwerk
Mariska van den Corput - SBOG
Projectuitvoerders *Kleurrijke senioren*

Voor dit project is subsidie verkregen van het ministerie van VROM, bij de stimuleringsregeling 'Ruimte voor contact'.

SBOG
Deken Dr. Mulderstraat 6d, 6681 AB Bommel
Telefoon 0481 453680 Fax 0481 453335
E-mail info@sbog.nl

St. Wisselwerk
Vosselmanstraat 300, 7311 VV Apeldoorn
Telefoon 055 5219644 Fax 055 5787904
E-mail info@wisselwerk.nu

